

HAZRO ULU CAMİİ*

İrfan YILDIZ**

ÖZET

Bu makale kapsamında Hazro ilçe merkezinde bulunan ve şimdiye kadar hakkında kapsamlı bir çalışma yapılmayan Hazro Ulu Camii hakkında bilgi verilecektir. Özgününde tek kubbeli kare planlı olan cami XVI yüzyılda Osmanlılara bağlı olan Tercil Beyliği tarafından inşa edilmiştir. Hazro Ulu Camii Osmanlılara bağlı Çermik Beyleri tarafında XVI. yüzyılda (1517) inşa edilen Çermik Şah Ali Bey Camii ve Meyafarikin Beyleri tarafından XVI. yüzyılda (1561-75) yapılan Silvan Kara Behlül Bey Camii ile aynı plan şemasında yapılmıştır. Hazro Ulu Camii'ne 1927-30, 1947-50 ve 1962 tarihlerinde çeşitli eklemeler yapılmış yapının minaresi ilave edilen mekânların içinde kalmıştır. Genel itibariyle eser, yerel ihtiyaçtan olayı inşa edilmiş olup kullanım fonksiyonu ön plana çıkmıştır. Taş malzemedeki yapılan eserin süslemeleri dikkat çekicidir. Süslemeler kabartma tekniğinde yapılan taş süslemeler olup geometrik ve bitkisel karakterlidir. Bunun yanında mukarnas süslemelere de yer verilmiştir. Hazro Ulu Camii Tercil Beyliği'nin yönetim merkezi olan Tercilde değil de o günkü şartlarda bir köy konumunda olan Hazro'da inşa edilmesi dikkat çekicidir. Eser, itinalı taş işçiliği ve üzerindeki süslemelerle Tercil Beyliği'nin sosyo-ekonomik, siyasi ve sanatsal gücünü göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Çalışma kapsamında yapının tarihçesi, planı, mimari özellikleri, süslemesi ve inşa tekniği hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hazro Ulu Camii, Tercil Beyleri, Tek Kubbeli Camii, Hataro

HAZRO ULU CAMİİ

ABSTRACT

The scope of this article is about the Grand Mosque located in the town center of Hazro district; so far no comprehensive study has been conducted about the Grand Mosque. The original frame is connected to the Ottomans in the single-domed mosque planned in the XVI century was built by the Principality Tercil. The Hazro Grand Mosque is constructed in the same architectural plan as the Çermik Şah Ali Bey Mosque being built by the Çermik Principality in the XVIth century (1517) and as the Silvan Kara Behlül Bey Camii built by the Meyafarikin

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, El-mek: irfanyildiz@dicle.edu.tr

Principality in the XVIth century (1561- 75). During 1927- 30, 1947- 50 and in the year of 1962 some additions are done to Hazro Great Mosque, the minaret of the mosque remained at its first place. Overall, the mosque was built because of necessity but its usage function comes into prominence. The stone masonry of the mosque stands out for its ornamentation. The ornamentations are made in reliefs as geometric and floral designs. In addition to these muqarnas decorations are also included. It is very spectacular that the Grand Mosque was not built in the administrative center of Hazro but in the principality of Hazro in a village. The meticulous stonework and decorations of the mosque demonstrates all the social- economic, political and artistic power of the Tercil Principality. The study will focus on the history of construction, architectural plan and features, decorations and all the construction techniques.

Key Words: Hazro Great Mosque, Tercil Principality, Single Domed Mosque, Hataro

1. Giriş

Çalışmamıza konu olan Hazro Ulu Camii'nin bulunduğu Hazro ilçesi, Diyarbakır merkeze 72 km mesafededir. Diyarbakır merkezin kuzeydoğusunda bulunan ilçenin denizden yüksekliği 1030 m'dir. 419 km² yüzölçümüne sahip olan ilçenin 24 köyü 36 mezrası bulunmaktadır. İlçenin bugünkü adı olan Hazro adı burada kurulmuş olan ve Asur Krallığı döneminde Hataro adı verilen yerleşmeden gelmektedir.¹ Artuklular döneminden itibaren Tercil (Yarhisar) Köyü'nün Tercil Beyliği'nin merkezi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.² Tercil Beyleri Zirkilerin soyundandır. Zirkilerin soyundan gelen diğer beyler; Atak, Derzin ve Gırdıkan beyleridir. Tercil Beyliği Zirkilerin kurduğu ilk beyliklerdendir. Beyliğin merkezi olan Tercil Köyü'ndeki Tercil Kalesi günümüzde kısmen ayakta. Tercil Beyliği Osmanlı Dönemi'nde Diyarbakır Beylerbeyliğine bağlı Kürt Beylerinin yönettiği hükümetlerden biridir.³ Bu durum tazminat devrine kadar sürmüştür. Tazminat Döneminde Mustafa Reşit Paşa zamanında Hazro, Silvan'a bağlı bir bucak haline getirilmiştir. 1954 tarihinde ilçe statüsüne kavuşmuştur. Hazro ilçe merkezinden günümüze iki eser ulaşmıştır. Bu eserlerden biri Beyler Konağı (Atatürk Evi) diğeri ise çalışmamızın konusu olan Hazro Ulu Camii'dir. Hazro Ulu Camii hakkındaki ilk bilgiler Basri Konyar tarafından hazırlanan ve 1936 yılında bastırılan **Diyarbakır Yıllığı III**⁴ adlı kaynakta verilmiştir. Kitapta Hazro Ulu Camii'ne halk tarafından Acem Camisi dendiği belirtilmektedir. Daha sonra **1967 Diyarbakır İl Yıllığı**⁵ nda esere ait bir fotoğraf bulunmaktadır. 1971 yılında Adil Tekin tarafından hazırlanan **Diyarbakır**⁶ kitabında caminin ismi verilmiş olup Eyyubilerden kalma bir eser olduğu belirtilmiştir. 1973 yılında hazırlanan **Cumhuriyetin 50. Yılında Diyarbakır 1973 Diyarbakır İl Yıllığı**⁷ adlı kaynakta yapının bir fotoğrafına yer verilmiştir. Yapı hakkındaki ilk çalışma Rahmi Hüseyin Ünal tarafında yapılmıştır. Rahmi Hüseyin Ünal tarafından hazırlanan ve 1975 yılında Erzurum'da bastırılan **Diyarbakır İli'ndeki Bazı Türk-İslâm Anıtları Üzerine Bir İnceleme**⁸

¹Anonim, Cumhuriyet'in 50. Yılında Diyarbakır 1973 İl Yıllığı, Diyarbakır, 1973, s.236.

²Şeref Han, Şerefname (Çev. Mehmet Emin Bozarlan), İstanbul, 1998, s.199.

³İ. Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, Ankara, 1995, s.124.

⁴B. Konyar, Diyarbakır Yıllığı C.III, Ankara 1936.

⁵Anonim, 1967 Diyarbakır İl Yıllığı, Diyarbakır, 1967.

⁶A. Tekin, Diyarbakır, Diyarbakır 1971.

⁷Anonim, Cumhuriyet'in 50. Yılında Diyarbakır 1973 İl Yıllığı, Diyarbakır, 1973.

⁸R. H. Ünal, Diyarbakır İli'ndeki Bazı Türk- İslâm Anıtları Üzerine Bir İnceleme, Erzurum 1975.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

adlı kaynakta yapı hakkında bilgi verilmiştir. Şevket Beysanoğlu tarafından hazırlanan ve 1998 yılında Ankara'da basılan **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi**⁹ adlı kitabın ikinci cildinde Hazro Ulu Camii hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Bu kaynaktaki bilgiler Rahmi Hüseyin Ünal'ın verdiği bilgilerin bir tekrarından ibarettir. 2004 yılında Hatice Perhanoğlu tarafından hazırlanan **Silvan ve Hazro'daki Mimari Eserler**¹⁰ adlı tez çalışmasında Hazro Ulu Camii'ne de yer verilmiştir. Perihanoğlu'nun çalışması daha çok diğer kaynaklardaki bilgilerin derlenip toparlanmasına dayanmaktadır. 2006 yılında **Diyarbakır'daki İslami Dönem Mimarisi'nde Süsleme**¹¹ adlı doktora tez çalışması yapan Gülsen Baş Hazro Ulu Camii'ndeki süslemeler hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Baş tarafından hazırlanan çalışma yapının süslemeleri üzerine yapılan en kapsamlı çalışmadır. Hazırladığım bu makalede yapının süslemeleri hakkında bilgi verirken Gülsen Baş'ın yaptığı çalışmadan da yararlanılmıştır.

Hazro Ulu Camii birkaç çalışmada ele alınmış olunmasına rağmen yapı hakkında bağımsız kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca yapılan çalışmalarda yapı üzerindeki kitabeler okunmamış yapılan eklemelerin hangi tarihlerde yapıldığı tam olarak belirtilmemiştir. Eser hakkında bilgi veren araştırmacılardan sadece Rahmi Hüseyin Ünal ve Hatice Perihanoğlu yapılan ilavelere kısaca değinmiş ancak hangi tarihlerde hangi ilavelerin yapıldığını belirtmemişlerdir. Rahmi Hüseyin Ünal yapının revak kemerleri üzerinde 40-50 yıl önce yerleştirilmiş kitabeler bulunduğunu ve yapılan eklemelerin bu tarihten sonra yapıldığını belirtmekle yetinmiştir.¹² Hatice Perihanoğlu ise caminin kuzeye bakan revak kemerinin dışa bakan yüzünde Arapça 1266 ve 1381 tarihlerinin geçtiği bu revakların ve alttaki zemin katın bu tarihlerde yapıldığı kabul ediliyor şeklinde beyanda bulunmuştur. Tarafımda yapılan incelemede yapı üzerinde dokuz kitabe tespit edilmiştir. Bu kitabelerden biri tahrip olduğundan okunamamış diğer sekiz kitabe ise okunarak kitabeler bölümünde metin, okunuşları ve anlamları verilmiştir. Tespit edilen kitabelerden beşinde tarih bulunmaktadır. Kitabelerdeki tarihler yapıya ilave edilen bölümlerin tarihini vermesi bakımından önemlidir. Sonradan ilave edilen doğu taraftaki mekâna açılan pencerenin alınlık kısmında bulunan 1346-1349 /1927-30 tarihli kitabe bu bölümün inşa tarihini vermektedir. 1366/1947 tarihli iki kitabe üç gözlü revağın ilave tarihini vermektedir. 1369/1950 tarihli kitabe caminin alt katında bulunan helanın inşa tarihini belirtmektedir. 1381/1962 tarihli kitabeden yapının revağının batı bölümü ile harim bölümüne ilave edilen batıdaki yan mekânın bu dönemde yapıya eklendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca yapının bahçe duvarında ve gasilhanenin kapısı üstündede birer kitabe tespit edilmiştir. Bahçe duvarındaki kitabe çeşme kitabesi olup çeşmenin yapılışı hakkında bilgi vermektedir. Gasilhanenin üzerindeki kitabe ise bir türbe kitabesi olup türbenin kime ait olduğu ve hangi tarihte yapıldığı hakkında bilgi vermektedir.

Rahmi Hüseyin Ünal yapının sadece özgün olan kare mekanının planını çizmiş ilave edilen mekanları plana dahil etmemiştir. Ünal ayrıca bodrum kat ve zemin kat planlarının çizimini de yapmamış metin anlatımında da bu katlara fazla değinmemiştir. Hatice Perihanoğlu yapının sadece üst kat planının çizimini vermiş, metin anlatımında da üst kat planını anlatmıştır. Yapının diğer katlarının plan çizimlerini yapmamış, bu katların plan şeması hakkında bilgi vermemiştir. Tarafımdan hazırlanan bu çalışmada restitüsyon projesinde danışmanlığı yaptığım Hazro Ulu Camii'nin her üç katına ait restitüsyon plan çizimleri ile rölöve cephe çizimleri verilmiştir. Ayrıca metin içerisinde bu plan şemaları anlatılmıştır. Çalışmam bu yönüyle de Hazro Ulu Camii hakkında yapılan diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir.

⁹ Ş. Beysanoğlu, Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi C.II. Ankara 1998.

¹⁰ H. Perihanoğlu, Silvan ve Hazro'daki Mimari Eserler, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi), Van 2004.

¹¹ G. Baş, Diyarbakır'daki İslami Dönem Mimarisi'nde Süsleme, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Doktora Tezi), Van, 2006.

¹² Ünal, a.g.e., s.32.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Osmanlı döneminde Osmanlılara bağlı bir beylik olan Tercil Beyleri tarafında inşa edilen Hazro Ulu Cami hakkında yapılan bu çalışma yapının tarihçesi, kitabeleri, plan şeması ile plan ve cephe çizimindeki boşluğu dolduracaktır. Daha sonra Hazro Ulu Camii ve buna benzer eserler üzerinde yapılacak olan çalışmalara ışık tutacaktır.

2. Yapı Tanıtımı

Yapı, Hazro merkezde Camii Mahallesi'nde, 220. ada, 2. parselde bulunmaktadır (Foto:1, 2, 3, 4).

2.1- Tarihçesi

Yapının üzerinde inşa kitabesi yoktur. Kaynaklarda da yapının XVI.-XVII. yüzyıllarda inşa edildiği belirtilmektedir. Basri Konyar üç cümle ile camiden söz eder fakat tarih vermez, sadece bu camiye de Silvan'daki camiler gibi Acem Camisi dendiğini dile getirmektedir.¹³ Adil Tekin caminin sadece adını vermekte ve Eyyubilerden kalma bir eser olduğunu ifade etmektedir.¹⁴ Rahmi Hüseyin Ünal yapının Osman döneminde büyük merkezler dışında inşa edilen kare planlı tek kubbeli camilerin özelliklerini taşıdığını, son yıllarda yapılan onarımlara rağmen yüksekçe bir sekizgen kasnak üzerine oturan kiremit örtülü ehrami külahın bu yöre yapılarında görülen bir özellik olduğunu dile getirmektedir. Ünal, temiz işçiliği ve mimari unsurların dengeli dağılımı ile Çermik Şah Ali Bey ve Silvan Kara Behlül camileri ile benzeştiğini dolayısıyla yapıyı XVI. yüzyılın sonu veya XVII. yüzyılın başına tarihlendirmenin mümkün olabileceğini ifade etmektedir.¹⁵ Şevket Beysanoğlu ise Rahmi Hüseyin Ünal'ın verdiği bilgilerden yolla çıkarak yapıyı yine XVI. yüzyılın sonu veya XVII. yüzyılın başına tarihlendirmiştir.¹⁶

Hazro Ulu Camii gerek kare planlı tek kubbeli özgün plan yapısı ve gerekse yüksek bir sekizgen kasnak üzerine oturan kiremit örtülü ehrami külahı ile Çermik Şah Ali Bey (1517) ve Silvan Kara Behlül (1561-1575) camileriyle bire bir benzerlik göstermektedir. Ayrıca Hazro Ulu Camii'nin pencerelerini sınırlandıran sütunçe gövde ve başlıklarında görülen süslemeler Diyarbakır merkezde XVI. yılda inşa edilen eserlerde görülen sütunçe gövde ve başlık süslemeleriyle benzerlik göstermektedir. Bu bilgilerden hareketle yapının XVI. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiğini söyleyebiliriz.

İlk yapımında kare planlı, tek kubbeli olarak inşa edilen ve önünde üç gözlü son cemaat yeri bulunan esere daha sonraki yıllarda ilaveler yapılmıştır. Üzerindeki kitabelere göre 1346-49/1927-30, 1366/1947, 1369/1950, 1381/1962 tarihlerinde yapıya çeşitli ilaveler yapılmıştır. 1346-1349 /1927-30 tarihli kitabeden doğudaki yan mekân ile kuzeydoğudaki revakın yapıya eklendiği anlaşılmaktadır. Bu ilavelerin inşasına 1346/1927 tarihinde başlanmış, 1369/1930 yılında tamamlanmıştır. Bu dönemde ayrıca alt kattaki abdest alma yerleri ile mescit bölümü de yapıya eklenmiştir. Bunu bu katın dış cephesinde kullanılan malzemenin caminin doğu cephesinde kullanılan malzemeyle aynı özellikleri göstermesinden anlıyoruz. Kuzeydeki üç gözlü revağın doğu kemerinin sol üst köşesinde bulunan kitabeye göre 1366/1947 tarihinde yapıya üç gözlü revak bölümü eklenmiştir. Bu dönemde aynı zamanda harimin kuzey tarafında bulunan üç gözlü özgün son cemaat yerinin açıklıkları kapatılarak kapı ve pencerelere dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Özgün son cemaat yeri harime ilave edilen mekana dönüştürülmüştür. Helânın kapısı üzerinde bulunan 1369/1950 tarihli kitabeden helâ ile helânın güneyindeki depo bölümünün yapıya ilave edildiği anlaşılmaktadır. Yapının kuzey cephesinde bulunan 1381/1962 tarihli kitabesinden yapının revağının batı bölümü ile batıdaki yan mekânın bu dönemde yapıya eklendiği anlaşılmaktadır.

¹³ Konyar, a.g.e, s.330.

¹⁴ Tekin, a.g.e., s.63.

¹⁵ Ünal, a.g.e., s.38.

¹⁶ Beysanoğlu, a.g.e., s.648.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün arşivinde bulunan yapıya ait dosyadan ve Rahmi Hüseyin Ünal'ın verdiği bilgilerden¹⁷ eserin en son 1974 yılında onarım gördüğü anlaşılmaktadır.

Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'nun 06.06.2001 tarih ve 2589 sayılı kararıyla tescil edilen eser günümüzde sağlamdır ve ibadete açıktır.

2.1.1- Kitabeler

Yapının üzerinde günümüzde dokuz kitabe mevcuttur. Bu kitabelerden beş tanesi yapıya yapılan eklemelerin tarihi hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca caminin bahçe duvarında bir çeşme kitabesi, gasilhanenin kapısı üzerinde ise bir türbe kitabesi bulunmaktadır.

1. Kitabe: Revakın orta bölümünden harimin kuzeyinde bulunan ve özgününde son cemaat yeri olan mekâna açılan basık kemer açıklıklı kapının üst kısmında bulunmaktadır. Celi sülüs hatla taş malzemeye kabartma tekniğinde yazılan kitabe tahrip olduğundan okunamamaktadır (Foto:5).

2. Kitabe: Üst kat revakının doğu bölümünde, sonradan ilave edilen doğudaki mekâna açılan pencerenin alınlık kısmındadır. Kitabe, kare mekânlı yapıya sonradan yapılan ilavelerin tarihini vermektedir. Kitabe celi sülüs hatla Arapça yazılmıştır. Kabartma tekniğiyle taş malzemeye iki satır halinde hakkedilmiştir. Kitabenin sağ üst köşesinde bayrağımızda bulunan ay ve yıldız motifi vardır. Hemen altında sağ alt köşede Osmanlıca rakamlarla hicri 1349 tarihi verilmiştir. Kitabenin sol üst köşesinde yine Osmanlıca rakamlarla 1930 miladi tarih verilmiştir. Sol alt köşede ise Osmanlıca rakamlarla hicri 1346 tarihi verilmiştir (Foto:6).

Metin:

لمعرفة البنى و تاريخ بنيتى سنة ١٩٣٠

سنة ١٣٤٩ أقول شيدتتى بهمتى سنة ١٣٤٦

Okunuşu:

- li ma'rifeti'l bani ve tarihi bunyeti sene 1930.

- sene 1349 Ekûlu el ahâlî şeyyedetnî bi himmetin sene 1346.

Anlamı:

Yapının ve yapım tarihini bilmek için sene 1930 derim.

Sene 1346 der ki halk beni himmet ile yükseltti. Sene 1349.

Kitabede yapılan eklemelerin başlama tarihi olarak sadece hicri 1346 tarihi verilmiştir. Bu tarih miladi 1927-28 tarihine denk gelmektedir. Bitiş tarihi olarak hem miladi 1930 hem de buna denk gelen hicri 1349 tarih de verilmiştir. Bu kitabeden yapının kare planına eklenen doğu yan bölüm ile revakının doğu bölümünün yapımına 1927-28 yılında başladığı ve 1930 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır.

3. Kitabe: Kuzeydeki üç gözlü revağın doğu kemerinin sol üst köşesindedir. Taş malzemeye kabartma tekniğiyle yazılan kitabenin dili Arapçadır. Celi sülüs hatlı kitabe tek satırdan ibarettir (Foto:7). Eyvanın (revağın) inşası hakkında bilgi veren kitabenin metni şöyledir:

Metin:

بنى هذا الايوان فى سنة ١٣٦٦

¹⁷ Ünal, a.g.e., s.32.

Okunuşu:

-Buniye haze'l eyvanu fi senete 1366

Anlamı: Bu eyvan hicri 1366/1947 tarihinde yapıldı.

4. Kitabe: Kuzeydeki revağın orta kısmında bulunmaktadır. Taş malzemeye celi sülüs hatla, kabartma tekniğinde hakkedilen kitabenin dili Arapçadır. Tek satırlık kitabe yer darlığından dolayı iki bölüm halinde yazılmıştır. Kitabede Tevbe Süresinin 18. Ayetine yer verilmiştir.

Metin:

انما يعمر مسجد الله من امن بالله و اليوم الآخر وأقام الصلاة و آتى الزكاة و لم يخشى الا الله فعسى أولئك أن يكونوا
من المهتدين ١٣٦٦

Okunuşu:

İnnemâ ya'muru mesâcida(A)llâhi men âmene bi(A)llâhi velyevmi-l-âhîri veekâme-ssalâte veâtâ-zzekâte velem yahşe illa(A)llâh(e) fe'asâ ulâ-ike en yekûnû mine-lmuhtedîn(e) 1366

Anlamı: Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. 1366/1947

5. Kitabe: Caminin alt katında bulunan helânın giriş kapısı üzerinde bulunmaktadır. Celi sülüs hatla taş malzemeye iki satır halinde hakkedilen kitabenin dili Arapçadır. Kitabe helâların yapılış amacı ve yapım tarihi hakkında bilgi vermektedir. Kitabenin ikinci satırında helâların inşa tarihi hem hicri, hem rumi hem de miladi tarihle verilmiştir (Foto:8).

Metin:

هذا الخلاء لمن اراد دخله و بنائه تاريخه هذا الخلاء
سنة م ١٩٥٠ سنة ر ١٣٦٦ سنة ١٣٦٩

Okunuşu:

-Haze'l helaû li men erâde duhûlehu ve binaehu târihuhu haze'l helau

-sene m1950, sene r1366, sene h1369

Anlamı:

Bu hela ona girmek içindir.

Sene miladi 1950, rumi 1366, hicri 1369.

6. Kitabe: Kuzey cephede revağın kuzey batı cephesinde Osmanlıca rakamlarla 1381 tarihi vardır. Bu tarihten bu bölümün hicri 1381/ miladi 1962 tarihinde yapıya eklendiğini anlıyoruz.

Metin:

١٣٨١

7. Kitabe: Kuzeydeki üç gözlü revağın batı kemerinin sağ üst köşesindedir. Tek satırlık kitabede besmele yazılmıştır (Foto:9).

Metin:

بسم الله الرحمن الرحيم

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Okunuşu:

- Bismillahi'r-Rahmani'r Rahim

Anlamı: Rahman ve Rahim olan Allahın adıyla

8. Kitabe: Revağın orta gözünün örtüsünü taşıyan kemerin güney bölümündedir. Taş malzemeye tek satır olarak kabartma tekniğiyle yazılmıştır.

Metin:

ماشاءالله كان

Okunuşu:

-Ma'şae'llahu kâne

Anlamı: Allahın dilediği olur.

9. Kitabe: Revağın orta gözünün örtüsünü taşıyan kemerin kuzey bölümündedir. Taş malzemeye tek satır olarak kabartma tekniğiyle hakkedilmiştir.

Metin:

و معلم يشعلم يكون

Okunuşu:

-Ve mâ'lem yeşe' lem yekûn

Anlamı: Ve onun dilemediği olmaz.

10. Kitabe: Günümüzde caminin güney tarafında bulunan bahçenin doğu duvarındadır. Taş malzemeye celi sülüs hatla yazılan kitabenin dili Arapçadır. Üç satırlık bir çeşme kitabesidir (Foto:10).

Metin:

هذا خيرات احمد

بك بن مصطفى بك

سنة ١١٠٢

Okunuşu:

-Haza hayratu Ahmed

- Beg bin Mustafa Beg

- Senete 1102

Anlamı: Bu hayrat Mustafa Bey'in oğlu Ahmet Bey'indir. Sene 1102/1690-91

11. Kitabe: Günümüzde yapının kuzey batı tarafında bulunan gasilhanenin giriş kapısı üzerindedir. Gasilhane yapılırken başka bir yerden getirilip buraya konulmuştur. Taş malzemeye celi sülüs hatla kabartma tekniğinde hakkedilen kitabenin dili Arapçadır (Foto:11). Üç satırlık bir türbe kitabesidir. Yazıt türbenin kime ait olduğu hakkında bilgi vermektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Metin:

لرضاء الله تعالى الفاتحة

لروح الحج محمد أمين آغا عين متعلقة السيد

الحج احمد عزت پاشا سنة ١٢٧٢

Okunuşu:

-li riza'l-lah te'ala el fatihetu

-li rûhi el-Hacc Muhammed Emin Ağa a'ynı mute'allikat es-seyyid

-el Hacc Ahmed İzzet Paşa sene 1272

Anlamı: Allah rızası için Seyyid Hacı Ahmet İzzet Paşa'nın yakın akrabası olan Hacı Muhammed Emin Ağa'nın ruhuna el fatiha sene 1272/1855-56.

2.2- Yapının Plan Tipi ve Mimari Özellikleri

Hazro Ulu Cami ilk yapımında kare planlı, tek kubbeli inşa edilmiştir. Önünde üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktaydı. Caminin kuzeydoğu köşesine tek şerefeli minaresi eklenmiştir (Çizim:1). Daha sonraki dönemlerde yapılan onarımlarda caminin harim bölümünün doğu ve batı tarafına ilaveler yapılmıştır. Kuzey tarafta bulunan son cemaat yerinin kemer açıklıkları kapı ve pencereye dönüştürülerek son cemaat yeri kapalı mekâna çevrilmiştir. (Çizim:4). Arazinin eğimli olmasından dolayı cami batı tarafta üç katlı, güney tarafta iki katlı, doğu tarafta ise tek katlıdır. Yapılan ilavelerle caminin planı dikdörtgen plan şemasına dönüştürülmüştür. Özgününde yapı zemin ve üst kattan ibaretti (Çizim:1). Batı tarafa sonradan yapılan ilavelerle batı kanadı bodrum kat, zemin kat ve üst kattan oluşan bir düzenleme göstermektedir.

Caminin bodrum katı kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup beşik tonoz örtülü iki depodan ibarettir (Çizim:2). Zemin kat L şeklinde bir plan düzenlemesine sahiptir. Zemin katta mescit, iki oda ve abdest alma yeri bulunmaktadır. Mescit ve odalar kuzey- güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup ahşap kirişlerin taşıdığı tavanla örtülüdür. Abdest alma yeri doğu-batı yönünden dikdörtgen planlı olup iki bölüm şeklinde düzenlenmiştir (Çizim:3). Üst kat özgününde kare planlı, tek kubbeli bir düzenleme göstermekteydi. Önünde üç gözlü bir son cemaat yeri bulunmaktaydı. Kuzeydoğu köşede ise minareye yer verilmişti. Son cemaat yerinin önünde bir teras yer almaktaydı (Çizim:1). Üst kat günümüzde dikdörtgen plan şemasını yansıtmaktadır (Çizim:4). Kare plana yapılan eklemeler sonucunda dikdörtgen plan şeması ortaya çıkmıştır. Harimin doğu ve batısına ilave edilen mekânlar kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı olup çapraz tonozla örtülüdür. Harimin kuzey tarafında bulunan üç gözlü son cemaat yerinin açıklıkları kapı ve pencerelere dönüştürülerek bu kısım da harimin kuzeyine ilave edilen bir mekâna dönüştürülmüştür. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olan mekân aynı yönde beşik tonozla örtülüdür (Çizim:4).

2.2.1- Cepheler

Kuzey cephe giriş cephesi olarak tasarlanmış olup iki katlı bir düzenleme göstermektedir (Çizim:5). Cephede iki renkli düzgün kesme taş ile moloz taş malzeme kullanılmıştır (Foto:12). Alt katta ortada, camiye geçişi sağlayan basık kemer girişli, sivri kemer alınlıklı giriş kapısı bulunmaktadır. Kapının batısında zemin kattaki abdest alma bölümüne açılan bursa kemerli ikinci bir kapıya yer verilmiştir. Kapı dıştan dikdörtgen formlu derin bir niş içerisine alınmıştır. Kuzey batı köşede dikdörtgen formlu bir kapı bulunmaktadır. Kuzey cephenin üst katının orta bölümü üç gözlü bir revakla dışarıya açılmaktadır. Revakları oluşturan sivri kemerler kenarlarda birer gömme

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

sütuna, ortada ise ikiz ikişer sütun üzerine oturmaktadır. Sütunların silindirik gövdeleri sadedir. Gövdeden kaval silmeli bilezikle ayrılan altlık ve başlıklar gövdeye doğru daralan küp formundadır. Küpün yüzeyleri her kenarda dairesel, damla ya da üçgen kabartmalarla hareketlendirilmiştir.¹⁸ Cephenin kuzeybatı tarafı iki katlı ikişer pencereyle hareketlendirilmiştir. Alt ve üst pencereler basık kemer açıklıklı olup dıştan birer sivri kemerle kuşatılmıştır. Cephenin kuzeydoğu tarafında altta basık kemerli kapı ve lentolu pencere bulunmaktadır. Kapının sol üst köşesinde bir konsola yer verilmiştir. Üstte ise sivri kemer açıklıklı iki pencere açılmıştır.

Doğu cephe, arazinin konumunda dolayı tek katlı olarak düzenlenmiştir. Cephe moloz taş malzmeden inşa edilmiş olup yuvarlak kemer açıklıklı üç pencereyle hareketlendirilmiştir (Foto:13). Saçak kısmında mukarnaslarla bezeli bir sıra konsolla yer verilmiştir (Çizim:6).

Güney cephenin orta kısmında sarı renkli düzgün kesme taş, güneybatı tarafında iki renkli taş malzeme kullanılmıştır. Güney cephe üç bölüm halinde tasalanmıştır (Foto:13-14). Yapıya sonradan eklenen güneybatı taraf iki katlı olarak yapılmıştır (Çizim:7). Alt kat ile üst kat bazalt taştan yapılan bir konsolla ayrılmıştır. Alt katta sivri kemer açıklıklı iki pencereye yer verilmiştir. Üst katta ise iki katlı pencere uygulaması mevcuttur. Üst kat pencereleri iki adet olup iki kat şeklinde tasarlanmıştır. Alt pencereler lentolu sivri kemer alınlıklı, üst pencereler sivri kemer açıklıklıdır. Güney cephesinin orta bölümü sarı renkli düzgün kesme taş malzmeden inşa edilmiş olup iki katlı bir düzenleme göstermektedir. Alt katta lentolu bir pencere açılmıştır. Üst katta ise iki katlı pencere uygulamasına yer verilmiştir. Altta iki pencere, üstte ise bu iki pencerenin ortasına denk gelen kısmında sivri kemer açıklıklı bir pencere açılmıştır. Bu pencereler yapının özgün pencereleridir. Alt pencereler lentolu olup iki yandan birer sütunçeye sınırlandırılmıştır. Sivri kemerin oturduğu sütunçelerde altlık, gövde ve başlıklarda süsleme kullanılmıştır. Batıdaki pencerenin sütunçe altlıkları üst köşeleri pahlanmış kare prizmal formdadır. Pahlanan köşeler her kenarın yarım dairesel şekil almasına neden olmuştur. Üste doğru sivriltelen bu yarım daire yüzeylerde birer madalyona yer verilmiştir. Madalyonlar yarım daire hatlı on dilimlidir. Yüzeyleri merkezde odaklaşan ve dairelere denk gelen ışınal yivlerle hareketlendirilmiştir. Altlık üzerinde yükselen silindirik sütunçe gövdelerinin yüzeyi örgü kaplama ile bezenmiştir. Düzenleme yarım yuvarlak profilli altı çubuğun belirli aralıklarda birbiri ile emilmesine dayanmaktadır. Örgü hareketi dışında çubuklar dikey olarak düz şekildedir. Gövdeden tek dış sırası ile ayrılan başlıklar iki bölümlüdür. Altta yukarıya doğru genişleyen ilk bölüm yer alır. Bu bölümün köşelerine birer dairecikle birleşen yaprak motifine yer verilmiştir. Motiflerin arasına konsolvari yivli çıkıntılar işlenmiştir. Başlığın üst bölümü kare prizma şeklindedir. Prizmanın görünen yan yüzeyleri iki şeritli zikzak örgü ile zenginleştirilmiştir. Güney cephenin orta bölümünün doğu tarafındaki pencerenin sütunçe formu batı taraftaki pencerenin tekrarından ibarettir. Kullanılan motiflerde küçük farklılıklar vardır. Altlıkların yüzeylerinde Mühr-ü Süleyman ve gülbezeklere yer verilmiştir. Gövdeleri süsleyen dikey örgüler yüzeysel olarak işlenmiştir. Başlıkların alttaki silindirik bölümünün yüzeyinde lale motiflerine yer verilmiştir.¹⁹

Batı cephe arazinin topoğrafik konumundan dolayı üç katlı olarak düzenlenmiştir. Alt katlar moloz taş malzmeden, en üst kat ise iki renkli düzgün kesme taş malzmeden inşa edilmiştir. İki renkli taş işçiliği cepheye bir hareketlilik katmaktadır (Foto:14). Cephenin en alt bölümü, orta kısımda, bitişiğinde inşa edilen helâ ile kapatılmıştır. Kuzeybatı köşede depoya açılan dikdörtgen formlu bir pencere ile bir kapı mevcuttur. Batı cephesinin orta bölümünün kuzey batı köşesinde yuvarlak kemerli iki pencere açılmıştır. Cephenin orta bölümünde ise ortada dikdörtgen formlu bir kapı, kapının sağında üç, solunda bir mazgal pencereye yer verilmiştir. Batı cephesinin üst bölümü düzgün işçiliğe sahiptir. Bu kısımda iki katlı pencereye yer verilmiştir. Alt pencereler lentolu olup

¹⁸ Baş, a.g.e., 146.

¹⁹ Baş, a.g.e., 147.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

sivri kemer alınlıklıdır. Üst pencereler ise yuvarlak kemer açıklıklıdır. Kuzeybatı köşede bulunan ve revak bölümüne açılan alttaki pencereler ikiz pencere şeklindedir. Saçak kısmı mukarnas süslemeli bir sıra konsolla hareketlendirilmiştir (Çizim:8).

2.2.2. Bodrum Kat

Özgününde yapının bodrum katı yoktur. Daha sonraki dönemlerde yapılan eklemelerde arazinin eğiminden dolayı bodrum kat yapma zorunluluğu doğmuştur. Bodrum kat, batı ve kuzeybatı köşede bulunan iki depodan ibarettir. Kuzeybatıdaki depo 1927-30 yılları arasındaki eklemelerde yapılmıştır. Kuzeybatıdaki depoya batı cepheden açılan lentolu, dikdörtgen formlu bir kapıdan girilmektedir. Kapının kuzeyinde dikdörtgen formlu bir pencere yer almaktadır. İç mekân kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup beşik tonoz ile örtülüdür (Çizim:2). Deponun duvarları sıvasız olup sadedir. Batı taraftaki depo 1962 yılında yapılmıştır. Kuzey tarafta açılan bir kapıdan girilen depo kuzey – güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup beşik tonoz örtülüdür (Çizim:2).

2.2.3. Zemin Kat

Zemin kat, giriş bölümü, iki bölümlü abdest alma yeri, mescit ve iki odadan ibarettir (Çizim:3). Giriş bölümü, iki oda ve abdest alma yerinin birinci bölümü yapının ilk inşa döneminde yapılan birimlerdir (Çizim:1). Mescit bölümü ile abdest alma yerinin ikinci bölümü 1927-30 yıllarında yapılmıştır (Çizim:3).

Giriş bölümünde havuz, depo, su deposu ve abdest alma yerleri mevcuttur. Giriş bölümü, doğu-güney doğrultusunda “L” şeklinde bir planlama göstermektedir (Çizim:3). Kuzey cephede yer alan iki kapıdan girilen giriş bölümünün doğu tarafında havuz bulunmaktadır. Kuzeydoğu köşede üst kata çıkışı sağlayan merdiven bulunmaktadır. Bu merdivenle üst katın terasına ulaşılmaktadır. Doğu tarafta basık kemerli bir kapıdan geçilen depo yer almaktadır. Depo kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup ahşap kirişlerin taşıdığı tavanla örtülüdür. Deponun güneyinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olan su deposu mevcuttur. Giriş bölümünün güney tarafında abdest alma yerleri bulunmaktadır. Kuzeybatı tarafta dışarı açılan iki pencere mevcuttur. Güney taraftaki bölümün doğu duvarında abdest alma muslukları, batı duvarında helâya açılan kapı mevcuttur. Güney duvarında mescit bölümüne açılan kapı bulunmaktadır.

Mescit bölümü, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup ortadaki ayaklara oturan kemerlerin taşıdığı tavanla örtülüdür. Mescidin kible duvarının ortasında yedigen planlı, beş dilimli kemerli mihrap nişi yer almaktadır (Çizim:3). Nişin sağında ve solunda basık kemer açıklıklı birer pencereye yer verilmiştir. Mescidin batı duvarında üç niş açılmıştır (Foto:15). Kuzey duvarında ortada kapı, kapının iki yanında dikdörtgen formlu birer nişe yer verilmiştir. Doğu duvarının güneydoğu köşesinde doğudaki odaya açılan kapı bulunmaktadır.

Zemin katta iki oda bulunmaktadır. Mescit bölümünde açılan bir kapıdan geçilen birinci oda kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Oda ahşap kirişlerin taşıdığı tavanla örtülüdür (Çizim:3). Odanın güney duvarı bir pencereyle dışarı açılmaktadır. Bu odanın doğu duvarının ortasında caminin üst katına çıkışı sağlayan merdiven mevcuttur. Güneybatı köşede bir nişe yer verilmiştir. Kuzey duvarında ikinci odaya açılan kapı mevcuttur. İkinci oda da kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup ahşap kirişlerin taşıdığı tavanla örtülüdür. Odanın kuzey duvarı lentolu bir kapıyla giriş bölümüne açılmaktadır (Çizim:3).

2.2.4. Üst Kat

Zemin katta bulunan bir merdivenle üst katta çıkılmaktadır. Üst katta revak, harim ve harim bölümüne ilave edilen mekânlar mevcuttur. Caminin üst katı dikdörtgen bir plan arz etmektedir (Çizim:4). Üst katta bulunan revak bölümü, ortadaki üç gözlü bölüm ile kuzeydoğu ve

kuzeybatıdaki bölümden ibarettir. Ortada ki üç gözlü revak bölümü kuzey tarafta üç sivri kemerle dışarı açılmaktadır. Kemerler ortada ikiz sütuna yanlarda ise duvara gömülü sütunlara oturmaktadır (Foto:12). Örtü ortada iki sivri kemerle desteklenmiştir. Kemerler güney tarafta duvara gömülü birer sütuna oturmaktadır. Revağın orta bölümü birer sivri kemerle doğu ve batıdaki yan bölümlere açılmaktadır (Foto:16). Güney duvarının ortasında iç mekâna açılan basık kemerli bir kapı, kapının iki yanında ise basık kemerli birer pencereye yer verilmiştir (Çizim:4). Batıdaki pencerenin sağ üst köşesinde altı kollu yıldız merkezli bir motiften gelişen geometrik süslemeli bir madalyon bulunmaktadır.

Revağın batı bölümü doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Çizim:4). Kuzey duvarı basık kemer açıklıklı iki katlı ikişer pencereyle dışarı açılmaktadır. Alt pencereler büyük, üst pencereler daha küçük tutulmuştur. Batı duvarında altta basık kemerli iki pencere, üstte basık kemer açıklıklı küçük boyutlu tek pencere açılmıştır. Revağın güney duvarının ortasında iç mekâna açılan taç kapı vardır. Basık kemer açıklıklı kapı dıştan sivri kemerli bir niş içine alınmıştır. Kemerler iki yanda sütunçelere oturmaktadır. Sütunçelerin başlıkları ve gövdeleri sade tutulmuştur. Kapının sağında ve solunda iki katlı birer pencereye yer verilmiştir. İç mekâna açılan bu pencerelerden alt pencereler lentolu, sivri kemer alınlıklıdır. Üst pencereler ise basık kemer açıklıklı olup daha küçüktür. Bu bölümün batı duvarı bir sivri kemerle orta bölüme açılmaktadır.

Revağın doğu bölümü de doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Batı duvarı sivri kemerli bir açıklıkla orta bölüme açılmaktadır (Çizim:4). Güney duvarında taç kapı bulunmaktadır. Taçkapı yanlara ve yukarı doğru taşıntı yapmaktadır. Dıştan dikdörtgen bir çerçeveye kuşatılmıştır. Kapı basık kemer açıklıklı, sivri kemer alınlıklıdır. Alınlık kısmında basık kemerli bir pencere açılmıştır. Doğü duvarı yuvarlak kemerli bir pencereyle dışarı açılmaktadır. Kuzeydoğu tarafta dama çıkışı sağlayan merdiven mevcuttur. Kuzey duvarında ise altta dışarı açılan basık kemer açıklıklı bir kapı ile lentolu bir pencere bulunmaktadır. Üstte ise yuvarlak kemerli iki küçük pencere mevcuttur.

Özgün yapının güney cephe dışındaki diğer cephe duvarları ilave edilen yan mekânlar içinde kalmıştır. Bu cephelerdeki pencereler ana mekâna geçilen açıklıklar olarak düzenlenmiştir.

Özgününde caminin son cemaat yeri konumunda olan ancak 1947 yılında yapılan müdahalelerle harime ilave edilen mekâna dönüştürülen kuzeydeki bölüm doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup aynı yönde beşik tonozla örtülüdür (Çizim:4). Bu bölümün güney duvarında ortada giriş kapısı ve bunun iki yanında birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Ortadaki kapı açıklığı sivri kemerlidir. Kemer, köşelerdeki iki sütunçeye taşınmaktadır. Sütunçeler, üst köşeleri pahlanmış kare prizma altlıklar üzerine oturmaktadır. Prizmanın görünen kenarlarında sivri kemer formu yüzeyler oluşmuştur. Bu yüzeylerde, zikzak çerçeve ile sınırlandırılan bölümlere birer madalyon yerleştirilmiştir. Madalyonlar altı dilimli gülbezeklerle dolgulaşmıştır. Silindirik sütunçe gövdeleri geometrik bir kompozisyonla bezenmiştir. Kompozisyon yatay ve dikey eksenlerdeki ikili zencereklerin kesişmesiyle oluşan dört kollu yıldız ve aralarda sekiz köşeli yıldızlardan meydana gelmektedir. Gövdeden bir bilezikle ayrılan başlıklar alta silindirik olarak başlamakta ve yukarıya doğru genişleyerek kare prizmal formu bölümle sonlanmaktadır. Başlığın silindirik bölümü gövde ile aynı kompozisyonları ihtiva etmektedir. Kapı üç yönden mukarnaslı bir bordürle kuşatılmıştır. Bordür alt kesimde içe doğru dönerek açıklığa kadar devam etmektedir. Mukarnaslar üç sıradan oluşmaktadır. İlk sıra küçük topaçlara bağlı üç dilimli açık yelpazelerin belli aralıklarda sıralanması ile meydana getirilmiştir. İkinci sıra yelpazelerin devamı niteliğinde üçgen çıkıntılar ile bunların arasında yer alan eş boyutlu yuvacıklardan, üçüncü sıra dilimli tepe nişi ile aralardaki yüzeysel sivri kemer formu yuvalardan oluşmaktadır. Kapı açıklığının iç mekâna bakan güney köşelerine de birer sütunçe yerleştirilmiştir. Bu sütunçeler dış köşelerdeki sütunçe formunu tekrarlamakla birlikte gövde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

bezemesinde, dikey çubukların belli aralarla örülmesine dayanan örgü sistemi kullanılmıştır. Kapının iki yanındaki pencere açıklıkları üç dilimli kemerli bir düzenleme göstermektedir. Sol açıklığın süslemeleri tahrip olmuştur. Sağdaki açıklıkta üç dilimli kemerin oturduğu köşe sütunçeleri üst köşeleri pahlı kare altlıklar üzerinde silindirik gövdeli olarak yükselmektedir. Gövdeler dikey çubukların meydana getirdiği örgü süslemelidir. Başlıklar kapının iki yanındaki sütunçe başlıkları ile aynı formdadır. Yüzeylerinde palmet-rumi bitkisel düzenlemelerine yer verilmiştir. Kapı açıklığında sivri kemer köşeliklerine konsol şeklinde birer kabartma yerleştirilmiştir. Konsollar iki bölümlüdür. Konsollar altta bir dairecik ve eşkenar dörtgene bağlı olarak gelişen sivri formda yarım küre, üstte dörtgen prizmal bölüme bağlanmaktadır.²⁰ Doğu ve batı duvarı birer açıklıkla yan mekânlara bağlanmaktadır. Güneydoğu köşede minareye çıkışı sağlayan kapı mevcuttur. Kuzey duvarında ortada lentolu bir kapı iki yanda ise sivri kemerli birer pencere açılmıştır.

1927-30 yılları arasında eklenen doğudaki yan mekân, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup beşik tonozla örtülüdür. Ortada kalan minareden dolayı bu bölümün planında bozulma olmuştur (Çizim:4). Bu bölümün kible duvarında yuvarlak kemerli yarım daire formu mihrap nişine yer verilmiştir. Mihrap nişinin sağında ve solunda iki katlı birer pencere açılmıştır. Alt pencereler lentolu, dikdörtgen formu, üst pencereler basık kemer açıklıklıdır. Doğu duvarında ortada yuvarlak kemer açıklıklı bir pencere, güneydoğu köşede altta basık kemerli bir niş, üstte basık kemerli bir pencere bulunmaktadır. Kuzey duvarında basık kemer açıklıklı kapıya yer verilmiştir. Kapının üstünde basık kemer formu küçük bir pencere açılmıştır. Kapının batısında ise basık kemerli daha büyük bir pencere açılmıştır.

Yan mekânın batı duvarı özgününde asıl caminin doğu cephesine açılan ve günümüzde açıklığa çevrilen iki pencereyle özgün harim bölümüne açılmaktadır. Pencere açıklıkları sivri kemerlidir. Sivri kemerleri taşıyan sütunçeler süslemelidir. Kuzey taraftaki pencere sütunçelerinde altlıklar üst köşeleri pahlı kare küp formundadır. Altlığın görünen iki kenarında sivri kemer formu yüzeyler meydana getirilmiştir. Bu yüzeylerde yarım yıldızlarla çevrelenmiş bölümlerde birer gülbezeğe yer verilmiştir. Gövdelerin yüzeyini kaplayan süslemeyi, yan yana dikey sıralanan ikili zencerek sıraları oluşturmaktadır. Gövdeden tekli dış sırası ile ayrılan başlıkların silindirik alt bölümü dört kollu yıldız ile aralarda sekiz köşeli yıldızlardan oluşan motifleri ihtiva etmektedir. Başlığın üst bölümünde kare prizmanın görünen yüzeylerine ikili zikzak örgü işlenmiştir. Güney taraftaki açıklıkta sütunçe gövdeleri, görünen yüzleri daire madalyonlarla doldurulmuş; kare prizma altlıklar üzerine oturmaktadır. Gövdelerin yüzeyinde yuvarlak profilli plastik çubuklar belli aralıklarda birbiri ile örülmektedir. Başlıklarda alt kesimdeki silindirik bölümün köşeleri üstteki daireciğe bağlanan yapraklarla hareketlendirilmiştir. Yaprakların arasına iki kademeli yivli çıkıntılar işlenmiştir. Üst kesimde başlığın görünen kenarlarında belirli aralıklarda gülbezeklere yer verilmiştir.²¹

Batı tarafa 1962 tarihinde ilave edilen mekân kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Ortada iki sütuna, yanlarda duvarlara oturan kemerlerle taşınan çapraz tonozla örtülüdür (Çizim:4). Kible duvarının ortasında yarım daire planlı mihrap nişi bulunmaktadır. Nişin sağında ve solunda iki katlı birer pencere açılmıştır. Alt pencereler lentolu, dikdörtgen formu, üst pencereler basık kemer açıklıklıdır. Batı duvarı iki katlı üç pencereyle hareketlendirilmiştir. Pencere formu güney duvarındaki pencere düzenlenmesi ile aynıdır (Foto:17). Güneybatı köşede ise basık kemerli bir nişe yer verilmiştir. Bu bölümün doğu duvarı özgün harim bölümünün batı cephesini oluşturan bölümdür. Batı duvarında, özgününde pencere olan günümüzde harim bölümüne geçiş sağlayan açıklığa dönüştürülen, sivri kemerli iki açıklık bulunmaktadır.

²⁰ Baş, a.g.e., 148.

²¹ Baş, a.g.e., 148-149.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Batıdaki açıklıklardan kuzey tarafta yeralanında sütunçe altlıkları kare prizmal formdadır. Köşelerin pahlanmasıyla prizmanın görünen kenarlarında sivri kemer formlu yüzeyler meydana getirilmiştir. Bu yüzlere birer Mühr-ü Süleyman motifi işlenmiştir, Silindirik sütunçe gövdeleri kaydırılmış eksenlerde üst üste yer alan yarım daire hatların meydana getirdiği balıksırtı kaplama ile bezenmiştir. Yarım dairelerin kesişme yerlerindeki birer damla kabartma düzenlemeye hareket katmaktadır. Başlıklar aynı formdadır. Köşelere yine daireciklere bağlı yapraklar ve aralara konsolvari çıkıntılar yerleştirilmiştir.

Güney taraftaki pencere doğu cephenin güney penceresi ile aynı formda düzenlenmiştir. Sütunçe gövdelerinin, görünen yüzleri daire madalyonlarla dolgulanmış kare prizma altlıklar üzerinde yükselmektedir. Gövdelerin yüzeyinde yuvarlak profilli plastik çubuklar belli aralıklarda birbiri ile örülmektedir. Başlıklarda alt kesimdeki silindirik bölümün köşeleri üstteki daireciğe bağlanan yapraklarla hareketlendirilmiştir. Yaprakların arasında iki kademeli yivli çıkıntıları bulunmaktadır. Üst kesimde başlığın görünen kenarlarında belirli aralıklarda gülbezeklere yer verilmiştir²².

Özgün harim bölümü 8.70 x 8.66 m ölçülerinde kare planlı olup tromp geçişli bir kubbe ile örtülüdür (Foto:18). İlk yapımında kare planlı olan caminin dış cepheleri, güney cephe dışında, sonraki dönemlerde yapılan ilaveler sırasında iç mekânın sınırları içinde kalmıştır (Çizim: 4). Cephelerdeki kapı ve pencereler ilave mekânlara geçilen açıklıklar olarak düzenlenmiştir. Kare planlı harim yapının özgün olan bölümüdür. İç mekânda tromplar arasında kalan kısımlar kör sivri kemerlerle hareketlendirilmiştir. Trompları taşıyan tromp kemerleri mukarnas bingilidir.

Özgün harim bölümünün kible duvarının ortasında beşgen planlı mihrap nişi yer almaktadır. Mihrabın üstünde yuvarlak kemerli bir pencereye yer verilmiştir. Sağında ve solunda dışarı açılan lentolu dikdörtgen formlu birer pencere mevcuttur. Güney duvarda orta ekseninden hafif doğuya kaydırılan mihrap, dikdörtgen formlu olup tamamen taştan yapılmıştır. Mihrap yüzeyi günümüzde pembe, mavi ve yeşile boyanmıştır.

Dikdörtgen yüzeyin ortasına duvar kalınlığından da faydalanılarak açılan mihrap nişi beş kenarlıdır (Foto: 19). Nişi kapatan mukarnas kavsara altı sıradan ibarettir. İlk sıra altı küçük yelpazeden oluşmaktadır. Yelpazeler dört dilimli olup küçük topaçlara bağlı olarak gelişmektedir. İki, üç ve dördüncü sıralar yelpazelere bağlı olarak üçgen çıkıntılar ve aralarındaki geniş yuvarlak kemer formlu yuvalardan meydana gelmektedir. Beşinci sırada aynı düzen daraltılarak tekrar edilmiştir. Üstte yuvarlak kemer formlu düzenlenen kalın tutulmuş niş, istiridye kabuğu şeklinde yivlendirilmiştir. Mihrap nişinin dış köşelerine birer sütunçe yerleştirilmiştir. Sütüncelerin silindirik gövdeleri dikey zencerek sıralarının yan yana dizilmesiyle hareketlendirilmiştir. Başlık ve altlıklar sadedir. Nişin çokgen iç yüzeyinde kenarların kesişen yerlerinde dikey olarak yerleştirilen silmeler birer sütunçe niteliğinde başlıkla sonlandırılmıştır. Başlıklar mukarnas kavsaranın alt kesiminde oluşturulan sivri kemerleri taşımaktadır. Mihrabı en dışta üç yönde üç sıralı mukarnas bir bordür kuşatmaktadır (Foto: 19). Altta yelpazelerden meydana gelen ilk sıra, ortada yüzeysel yuvalar ve üstte dilimli tepe nişleri ile aralarda yüzeysel basit yuvalardan meydana gelmektedir.²³

Harimin doğu ve batı kapıları orijinalinde sivri kemer açıklıklı ikişer pencere ile dışarı açılırken daha sonradan yanlara yeni mekânlar eklendiğinde bu pencereler günümüzde bu mekânlara irtibatı sağlayan açıklıklara dönüştürülmüştür. Harimin kuzey duvarında ortada sivri kemerli giriş kapısı, onun sağında ve solunda üç dilimli kemer açıklıklı birer pencere yer almaktadır. Pencerelerin alt kısmı sonradan açılarak kapıya dönüştürülmüştür.

²² Baş, a.g.e., 148-149.

²³ Baş, a.g.e., 149.

3.4.5. Minare

Caminin kuzeydoğu köşesinde yükselen minare kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Sarı renkli düzgün kesme taş malzemeden inşa edilen minarenin kaide, pabuç, gövde ve şerefe altında süslemeler bulunmaktadır (Çizim:5-8), (Foto:4,13). Taş malzemeden kabartma tekniğinden yapılan süslemeler, geometrik ve mukarnas karakterlidir.

Cumhuriyet döneminde yapılan ilavelerle iç mekân sınırları içinde kalan minare kaidesinin kuzey, güney ve doğu cephesinde birer süsleme panosuna yer verilmiştir. Günümüzde bu panolar kısmen görülmektedir. Panolar düz, kaval ve yarım oluk silmelerden meydana gelen bir çerçeve içine alınmıştır. Pano yüzeyine her üç tarafta aynı kompozisyon işlenmiştir. Kompozisyon altı kollu yıldızlardan meydana gelmektedir. Tek yivli zikzak şeritler dikey ve diyagonal eksenlerde kesişerek ortada altı köşeli yıldız ve bu yıldızı çevreleyerek kolları oluşturan eşkenar altıgenleri oluşturmaktadır.²⁴

Silindirik gövde alttan ve üstten birer kaval silmeli bilezikle sınırlandırılmıştır. Şerefe dört sıralı mukarnas altlık üzerine oturmaktadır, ilk sıra küçük topaçlara bağlı olarak gelişen dört dilimli yelpazelerle başlamaktadır. İkinci sıra yelpaze dilimlerinin devamı niteliğinde sivri yuvalar ile aralarda üçgen dolgulu yuvarlak kemer formulu bölümlerden meydana gelmektedir. Üçüncü sırada yelpazelerin üstüne bir sivri kemer formu yuvacık, aralarda küçük sivri yuvacıklara yer verilmiştir, mukarnas en üstte dilimli tepe nişleri ve aralarındaki yüzeyel basit ikişer yuvadan oluşan sıra ile sonlanmaktadır.²⁵

3.4- Değerlendirme ve Karşılaştırma

Hazırlanan bu çalışmada ayrıca Hazro Ulu Camii'nin restitüsyon evreleri tespit edilerek özgün planı ortaya çıkarılmıştır. Hangi evrelerde yapıya hangi eklemelerin yapıldığı belirlenmiş, bu eklentilerin tarihleri kitabelerdeki tarihler doğrultusunda belirlenmiştir. Çalışmalar neticesinde Hazro Ulu Camii'nin ilk yapımında fevkani bir yapı olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Eserin zemin katında iki depo ve abdest alma yerlerine yer verilmiştir. Abdest alma yerinde bulunan bir merdivenle yapının üst kat terasına çıkılmıştır. Üst kat kare planlı, tek kubbeli harim bölümü ile önündeki üç gözlü son cemaat yeri ve terastan ibaretti. Kuzeydoğu köşede silindirik gövdeli, tek şerefeli minareye yer verilmiştir. Caminin inşasında kesme taş malzeme kullanılmıştır. Cumhuriyet döneminde yapıya çeşitli eklemeler yapılmıştır. Eserin üzerindeki kitabelerden yapının beş aşamada bugünkü şeklini aldığı tespit edilmiştir. Bu dönemlerden biri yapının özgün dönemini yansıtan XVI. yüzyıldaki halidir. İkinci dönem 1927-30 yıllarında yapılan eklemelerden sonraki durumudur. Üçüncü dönem 1947 yılında yapılan ilaveleri yansıtan dönemdir. Dördüncü dönem 1950 yılında yapılan eklemeleri gösteren dönemdir. Beşinci dönem 1962 yılında yapılan ilaveleri yansıtan dönemdir. Yapılan ilaveler sonucunda Hazro Ulu Camii'nin plan şeması dikdörtgen plan şemasına dönüştürülmüştür. Caminin minaresi iç mekânda kalmıştır. Özgün son cemaat yeri kapatılarak mekâna dönüştürülmüştür. Kuzey tarafa ortada üç gözlü revak, yanlarda dikdörtgen planlı birer mekândan oluşan yeni bir son cemaat yeri eklenmiştir. Eserin zemin katına ikinci dönemde mescit ve abdest alma yeri, beşinci dönemde ise depo ve helalar eklenmiştir. İkinci dönemde yapının batı tarafına yapılacak ilavelere temel teşkil eden bir bodrum kat eklenmiştir. Beşinci dönemde ise yapılacak olan helalara bodrum kat görevi görecek olan bir depo bodrum kata eklenmiştir.

Caminin bahçe duvarında bulunan çeşme kitabesi ve gasilhanenin kapısı üzerine konulan türbe kitabesinden caminin çevresinde başka yapılarında olduğunu anlıyoruz. Hazro Ulu Camii Osmanlı döneminde bünyesindeki diğer yapılarla birlikte bir kompleks oluşturmaktaydı.

²⁴ Baş, a.g.e., 147.

²⁵ Baş, a.g.e., 147-148.

Hazro Ulu Camii özgününde kare planlı, tek kubbeli bir plan şemasına sahipti. Yapı bu özelliği ile Çermik Şah Ali Bey (1517) , Silvan Kara Behlül (1561–1575), Diyarbakır Ali Paşa (1534–37), Diyarbakır Lala Bey (XV.–XVI. yy), Diyarbakır Şeyh Matar (1500), Ahlat İskender Paşa (1564), Ahlat Kadı Mahmut Camii (1584) ile benzerlik göstermektedir. Hazro Ulu Camii'nin kubbesi dıştan sekizgen kasnağa oturmakta olup ehrami külahla örtülüdür. Benzer uygulama Çermik Şah Ali Bey (1517), Silvan Kara Behlül (1561–1575), Diyarbakır Ali Paşa (1534–37), Silvan Ulu (1156) camilerinde de görülmektedir.

Hazro Ulu Camii'nin minaresi kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Benzer özellikler Diyarbakır Fatih Paşa (1517), Çermik Şah Ali Bey (1517) , Silvan Kara Behlül (1561–1575), Diyarbakır Ali Paşa (1534–37), Diyarbakır Lala Bey (XV.–XVI. yy), Diyarbakır İskender Paşa (1551), Diyarbakır Melek Ahmet Paşa (1587–91) camilerinin minarelerinde de görülmektedir.

Yapının kuzey tarafına eklenen fevkani özellikteki üç gözlü revak uygulaması Hani Ulu Camii'nde de mevcuttur. Hani Ulu Camii'nde revak kemerleri tek sütuna otururken Hazro Ulu Camii'nde revak kemeri çift sütunlara oturmaktadır.

Hazro Ulu Camii fevkani olma özelliği bakımından Hani Ulu Camii ile benzerlik göstermektedir.

Hazro Ulu Camii'nin sütuncelerini bezeyen geometrik ve geçme motifleri XVI. yüzyılda Diyarbakır'da inşa edilen diğer Osmanlı dönemi eserlerinde de görülmektedir.

4- KAYNAKÇA:

ANONİM, 1967 *Diyarbakır İl Yıllığı*, Diyarbakır, 1967.

ANONİM, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Diyarbakır İl Yıllığı 1973*, Diyarbakır, 1973.

BAŞ, Gülsen, *Diyarbakır'daki İslami Dönem Mimarisi'nde Süsleme*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Doktora Tezi), Van, 2006.

BEYSANOĞLU, Şevket; *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, C.II. Ankara, 1998.

KONYAR, Basri; *Diyarbakır Tarihi*, C.III Ankara, 1936.

PERİHANOĞLU, Hatice, *Silvan ve Hazro'daki Mimari Eserler*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi), Van 2004.

ŞERAF HAN, *Şerefname*, (Çev. Mehmet Emin Bozarslan), İstanbul, 1998.

TEKİN, Adil; *Diyarbakır*, Diyarbakır, 1971.

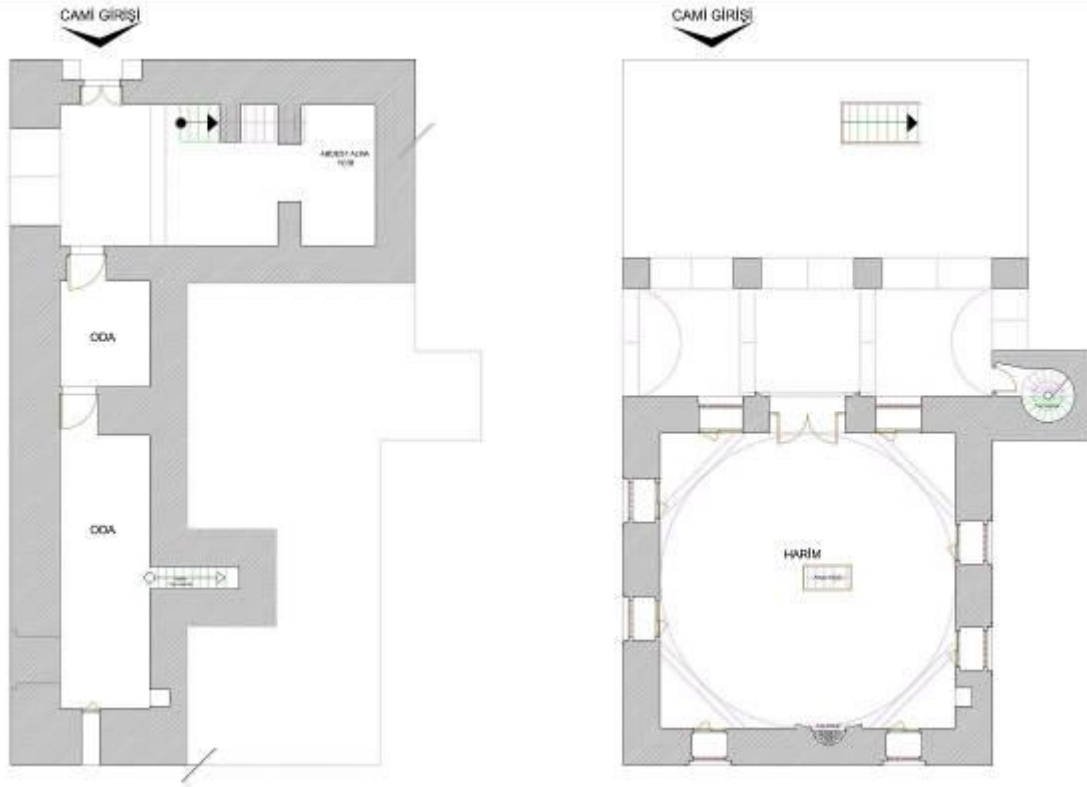
ÜNAL, R. Hüseyin; *Diyarbakır İli'ndeki Bazı Türk-İslâm Anıtları Üzerine Bir İnceleme*, Erzurum, 1975.

YILMAZÇELİK, İbrahim; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara, 1995.

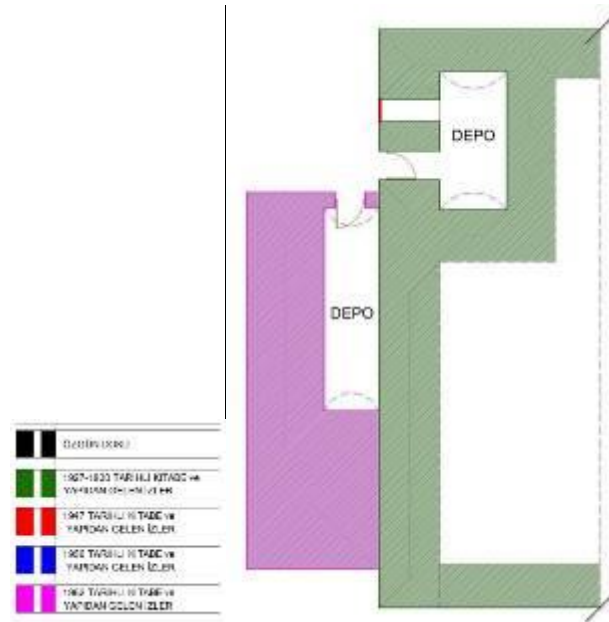
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Çizim:1 - Hazro Ulu Camii'nin I. Dönem (Özgün) Zemin Kat ve Üst Kat Restitüsyon Planı Ölçek: 1/50 (Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden).

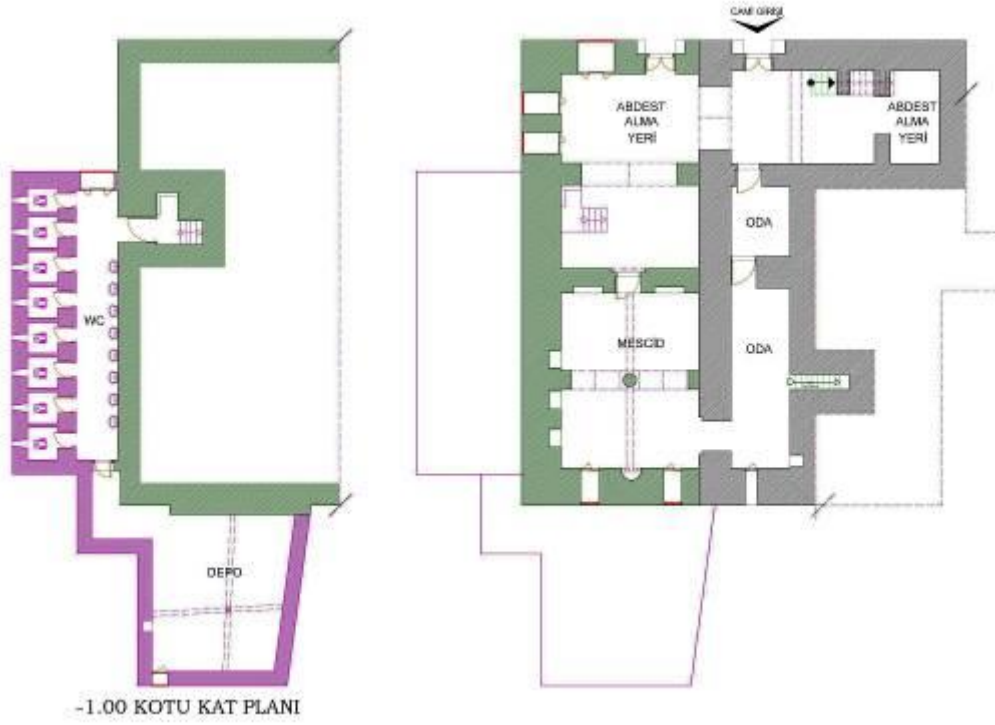
Çizim:2 - Hazro Ulu Camii'nin Bodrum Kat (-2.50 Kotu) Restitüsyon Planı Ölçek: 1/50 (Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden).

Turkish Studies

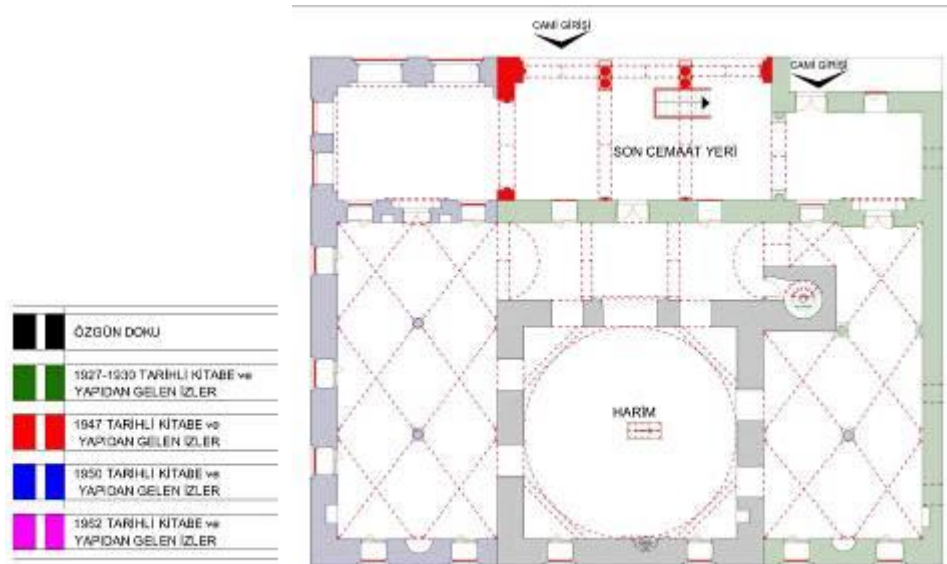
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Çizim:3 - Hazro Ulu Camii'nin Zemin Kat Restitüsyon Planı Ölçek: 1/50 (Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden).

Çizim:4 - Hazro Ulu Camii Üst Kat Restitüsyon Planı Ölçek: 1/50 (Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Çizim:5 - Hazro Ulu Camii'nin Kuzey Cephe Görünüşü Ölçek: 1/50 (Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden).

Çizim:6 - Hazro Ulu Camii'nin Doğu Cephe Görünüşü Ölçek: 1/50 (Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden).

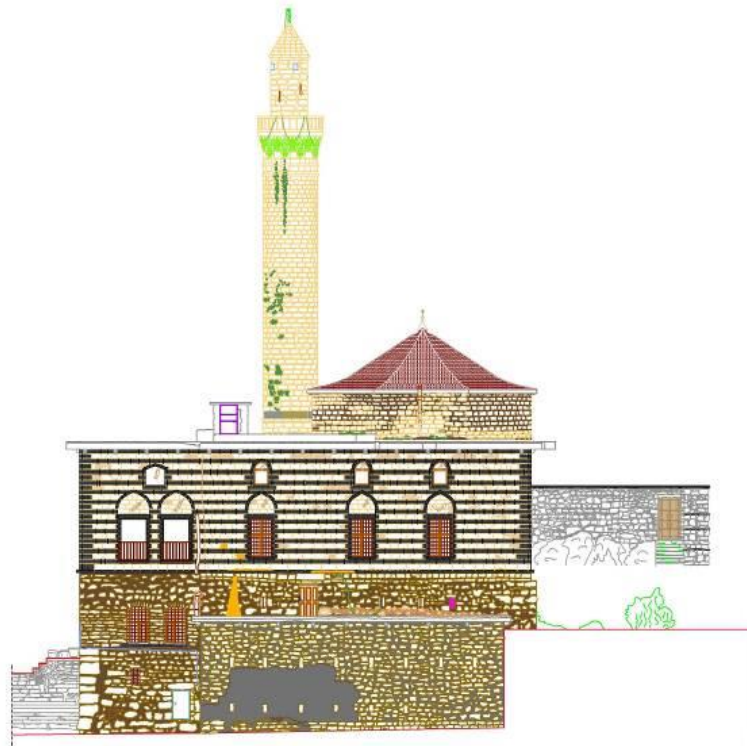
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

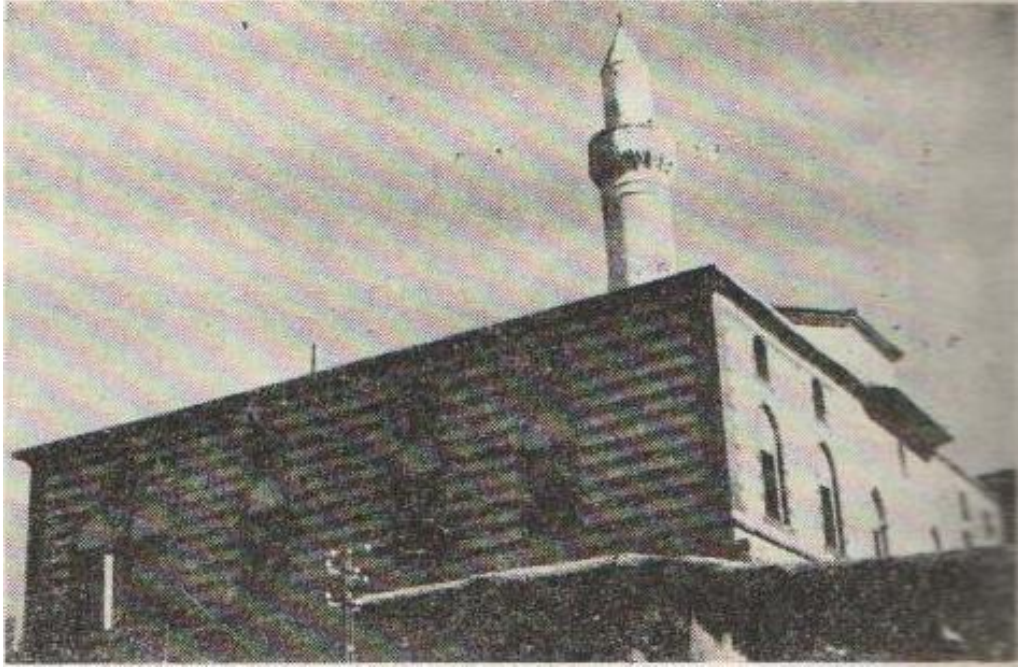
Çizim:7 - Hazro Ulu Camii'nin Güney Cephe Görünüşü Ölçek: 1/50 (Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden).

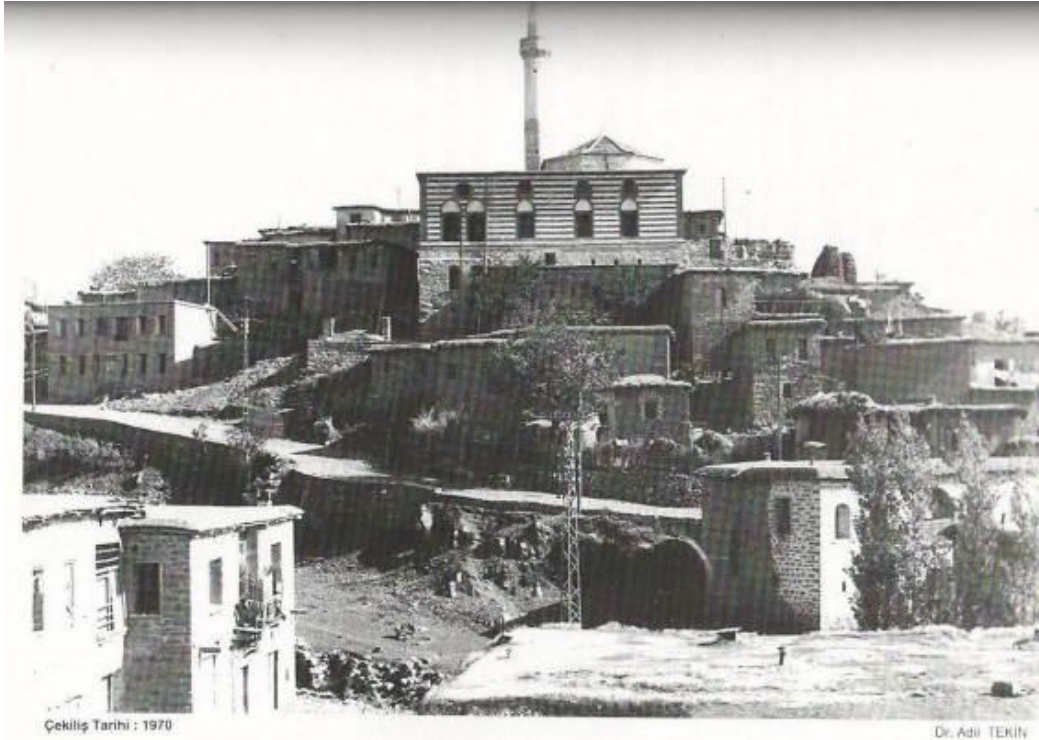
Çizim:8 - Hazro Ulu Camii'nin Batı Cephe Görünüşü Ölçek: 1/50 (Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Foto:1 - Hazro Ulu Caminin Genel Görünüşü (1967) (1967 İl Yıllığı'ndan).

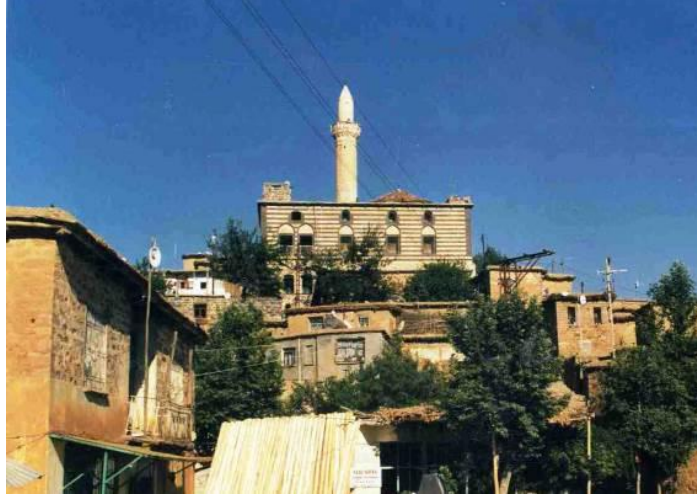

Foto:2 - Hazro Ulu Caminin Genel Görünüşü (1970). (1970 İl Yıllığı'ndan).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Foto:3 - Hazro Ulu Caminin Genel Görünüü (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Foto:4 - Hazro Ulu Caminin Genel Görünüü (2012)

Foto:5 - Hazro Ulu Camii'nin I. Kitabesi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Foto:6 - Hazro Ulu Camii'nin 2. Kitabesi.

Foto:7 - Hazro Ulu Camii'nin 3. Kitabesi.

Foto:8 - Hazro Ulu Camii'nin 5. Kitabesi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Foto:9 - Hazro Ulu Camii'nin 7. Kitabesi.

Foto:10 - Hazro Ulu Camii Bahçesinin Duvarındaki Çeşme Kitabesi.

Foto:11 - Gasilhanenin Kapısı Üzerindeki Türbe Kitabesi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Foto:12 - Hazro Ulu Camii'nin Kuzey Cephesi.

Foto:13 - Hazro Ulu Camii'nin Güneydoğu Cephesi.

Foto:14 - Hazro Ulu Camii'nin Güneybatı Cephesi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Foto:15 - Hazro Ulu Camii'nin Zemin Kat Mescidinin İç Mekânı.

Foto:16 - Hazro Ulu Camii'nin Revak Bölümü.

Foto:17 - Hazro Ulu Camii'nin Doğu Tarafına İlave Edilen Mekânın İç Kısmı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Foto:18 - Hazro Ulu Camii'nin Harim Mekânı.

Foto:19 - Hazro Ulu Camii'nin Mihrabı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

